

Зборник радова са XI научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 30. марта 2019. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XI / Књ. 1

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XI / Књ. 1

Крагујевац, 2020.

Марија Јаневска¹

Крађујевац

ИСПРАВНОСТ ИМЕНА У ПЛАТОНОВОМ *КРАТИЛУ*²

У овом раду представљена је анализа Платоновог *Кратила* – дијалога о пореклу језика и природи значења. Циљ рада је да се предоче натуралистичко и конвенционалистичко становиште путем којих се у дијалогу описује веза између гласовног склопа речи и онога што оне означавају. Анализом дијалога, долази се до закључка да је питање о вези између језичког знака и онога што је њиме означено било предмет интересовања много пре доласка Фердинанда де Сосира. Спроведена анализа такође има за циљ да истакне значај античких испитивања која су допринела развоју лингвистичке мисли, а уједно покренула нека од питања која и даље представљају предмет савременог лингвистичког истраживања.

Кључне речи: Платон, *Кратил*, натурализам, конвенционализам, природа значења

1. Увод

У лингвистичкој литератури преовладава мишљење да подробније истраживање на пољу лингвистике, као и интересовање за језичке проблеме, почиње доласком Фердинанда де Сосира и оснивањем модерне лингвистике (Калер 1980: 5). Често се, говорећи о лингвистици, говори управо о модерној лингвистици без превеликог уплитања у њене почетке. Иако је интересовање за развој и унапређење лингвистичке мисли доживело препород ступањем Сосира на лингвистичку сцену, зачеци многих идеја о пореклу, као и природи језика, присутни су код многих културно развијених народа и датирају још из античког периода. Само интересовање за језичке проблеме је, дакле, одувек обустављало човекову пажњу иако су писани докази о томе често недостајали, будући да су се у многим древним културама лингвистичка запажања често преносила усменим путем. Оправдање за донекле занемарену чињеницу да се корени модерних лингвистичких схватања могу уочити код древних култура можемо наћи у опште прихваћеном становишту које истиче Ивић (2001:18), а то је да многа античка запажања нису имала значајну улогу ван граница своје средине, као и да тадашња језичка проучавања нису имала карактер систематски организоване научне дисциплине. Језици старих цивилизација, као што је то био санскрит, хебрејски, арапски, грчки, латински, или кинески, често су били описивани у оквиру својих култура које су те језике сматрале моделима савршеног језика (Бугарски 1984: 26), самим тим, интересовање за друге језике готово да није постојало. Са становишта ових древних култура, сви језици, за разлику од поменутих, сматрани су варварским, па је стога сматрано да они нису вредни пажње. Овакво становиште, допринело је поприлично једностраном интересовању и непотпуном опису језика уопште, будући да је појам језик, као што смо поменули, био ограничен на појединачне језике древних цивилизација. Независно од оваквог ограничења, опште инте-

1 marija.janevska@filum.kg.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (број 178014) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ресовање за језичка питања свакако је било од битног значаја за будући развој лингвистике. Како Ивић (2001: 17) наводи, жеља за познавањем језика играла је важну улогу у религиозним срединама у којима су се језичке чињенице бележиле, пре свега, у религиозним текстовима. Управо се у оваквим текстовима јављају почеци идеја о језику које касније бивају разрађене у модерној лингвистици. Иако су бројне културе одиграле значајну улогу у богаћењу лингвистике, неминовно је поменути допринос који је дала једна од културно најразвијенијих цивилизација попут античке Грчке, чија су запажања на пољу проучавања језика оставила далекосежни утицај.

Грци су данас познати као први језички теоретичари у Европи. Језичка испитивања у античкој Грчкој проистекла су из, пре свега, филозофског интересовања што је касније утицало на историју развоја лингвистике (Ивић 2001: 12). Наиме, језичко теоретисање проистекло је из тежње да се боље објасне одређени филозофски ставови. Филозофска разматрања о природи језика су, самим тим, инспирисала анализе о језичким категоријама, правилима формулисања реченице, односу између језика и стварности, односно језика и ума, етимологији речи, као и пореклу језика уопште, што и данас чини предмет лингвистичког интересовања (Ивић 2001: 17). Дискусије, о којима постоје записи који датирају још из петог века пре н. е., биле су извор многих тадашњих анализа које су се тичале језика и то са различитих становишта. Бројни филозофи попут Протагоре, Аристотела, Платона, Сократа, Аристарха, па и разних школа попут стоика или александријаца, дали су велики допринос лингвистици иако се то одиграло готово посредно будући да је фокус интересовања био, првенствено, на филозофији.

Како Ивић (2001: 20–24) напомиње, поред развоја граматике што се сматра можда највећим доприносом грчких теоретичара тог доба, а пре свега Аристотела као оснивача класичне европске граматике, од посебног значаја је и интересовање за поделу речи на врсте, учење о падежима, па чак и интересовање за фонетику и морфологију за шта су посебно заслужни припадници александријске школе. Оно што ће касније обележити модерну лингвистику, а што такође налази своје почетке у античкој Грчкој је и посебна заинтересованост тадашњих теоретичара за однос између речи и онога што те речи означавају. На овакву проблематику указује управо Платонов дијалог *Кратил* у коме се анализира начин на који бића и предмети добијају имена, то јест, сагледава се у каквом су односу речи и ствари на које се те речи односе.

2. Натурализам, конвенционализам и (не)правилност језика

Једна од потешкоћа приликом анализе самог дијалога је и чињеница да се не може са сигурношћу тврдити када је дијалог написан. Дакле, не може се јасно одредити временски оквир па стога ни јасно дефинисати у коју групу Платонових дијалога би се *Кратил* могао сврстати. Ипак, најбројнији су они теоретичари који сматрају да је дијалог настао убрзо након Сократове смрти (399. године пре н. е.) (Седли 2003: 6). Сам утицај који је Сократ имао на свог ученика Платона огледа се у чињеници да Платон у свом дијалогу управо Сократу даје глас. У неким од интерпретација овог дела наилазимо и на тврдњу да Платон кроз лик Сократа изражава своја становишта о теми коју у дијалогу обрађује, покушавајући, притом, да помири два сасвим супротна становишта која у дијалогу износе Хермоген и Кратил (Ивић 2001: 14). Поједини извори указују и на Аристотелу напомену да је Кратил такође имао велики утицај на Платона, и да је управо он Платону представио Хераклитово учење (Седли 2003: 16).

Као што смо претходно напоменули, основни проблем дијалога је начин на који се стварима додељују имена, тачније, поставља се питање да ли је име одраз саме природе именоване ствари или је именовање ништа друго до споразума међу људима. Притом је важно напоменути да се термин *име* (од грчког *ὄνομα*), што ћемо касније илустровати, не односи само на властита имена већ га можемо употребити у ширем контексту, стога би било боље користити термин *име* у значењу *реч*. Ова проблематика о начину именовања ствари довела је до дебате између два сасвим супротна становишта – натуралистичког и конвенционалистичког. Како Бугарски (1984: 29) наводи, према схватању натуралиста, сама реч је одраз ствари, док према схватању конвенционалиста, језик не одражава (ни на непосредан начин) унутрашњу структуру ствари, већ је реч мотивисана само споразумом међу људима, то јест, онима који те ствари именују.

Расправа између натуралиста и конвенционалиста, наставља Бугарски (1984: 31), довела је до друге расправе где је предмет сукоба било питање у којој мери је грчки језик, што је, напомиње Бугарски, значило језик уопште, уређен, то јест, правилан, а у којој мери је он неправилан. Како су грчки термини за правилност и неправилност аналогича и аномалија, отуда и сами називи присталица ових становишта – аналогисти и аномалисти. Аналогича је у тадашњој граматичкој представљала назив за регуларно граматичко правило, за разлику од аномалије која се односила на граматичке неправилности или изузетке (Рикард 1968: 68). Према мишљењу аналогиста, који су били инспирисани Хераклитовом идејом да постоји јединство људског разума са целином језичке структуре, језик има божанску природу, он је природни дар, а не плод људске конвенције. Језик је самим тим правилан и логичан што потврђује чињеницу да постоји веза између гласовног склопа речи и значења које је у њега учитано (Ивић 2001: 13–14). Како би оправдали овакво становиште, аналогисти су се често окретали етимолошким истраживањима. Под етимологијом се, истиче Рикард (1968: 322), у антици подразумевало проучавање имена и речи, као и њиховог истинитог, то јест, првобитног значења. Насупрот аналогистима, објашњава Ивић (2001: 14), аномалисти су, водећи се Демокритовим становиштем да не постоји божанско порекло језика, указивали на неправилности у језику, истичући да аналогича у граматичком смислу речи не постоји јер се од неких именица могу градити глаголи а од других не, као и да су језичке форме подложне промени.

Поменути становишта била су инспирација за Платонов дијалог у коме лик Кратила представља присталицу Хераклита и заступа становиште које је, у каснијем периоду, појмовно и научно утемељено као натуралистичко. Са друге стране, у Хермогеновом тумачењу уочавају се карактеристике конвенционалистичког становишта. Ове две крајности Платон, кроз лик Сократа, покушава да подједнако сагледа како би се дошло до неког потенцијално компромисног објашњења.

3. Крајин – Име као оруђе и адекватност имена

Дискусију покреће Кратилово мишљење да „за свако биће постоји сасвим природно, исправно име, а да име није оно што неки по споразуму дознају стварима изражавајући их једним делом свога говора” (Марицки Грађански 1977: 21). Дакле, на самом почетку, представљено је натуралистичко становиште и идеја да за све постоји природна исправност имена, то јест, да је сам процес именовања условљен неким унутрашњим својствима самог предмета или бића које се именује, те да је име, самим тим, мотивисано природом дате ствари. Како

се према натуралистичком схватању име доживљава као одраз стварности, нужно је да и властита имена одражавају природу људи којима та имена припадају. Међутим, у дијалогу се као проблем јавља чињеница коју износи Кратил, а то је да Хермогену³ не одговара дато име. То донекле доводи натурализам у питање јер ако име по правилу одражава природу бића, онда би оно нужно морало бити исправно. Чињеница да је Хермогену додељено име које не одговара његовој природи отвара могућност за постојање имена која нису добро постављена, што ће детаљније бити размотрено у наставку дијалога.

Хермоген уз Сократову помоћ покушава да анализира Кратилову тврдњу која се супротставља Хермогеновом становишту – да је исправност имена ништа друго до споразум међу људима. Тачније, како Хермоген сматра, не придају се предметима природна имена, већ „се то ради законом и обичајем оних који су викли да постављају и употребљавају имена” (Ibid.: 22). Хермогеново становиште изискује чињеницу да постоје они који имају одређени ауторитет када говоримо о чину именовања, као и да постоје уређене правилности, то јест, закони којима се они који именују воде када та имена додељују. Он наглашава и да се приликом мењања имена не врши некаква хијерархија, где би одређено име имало превласт у односу на друго, већ да новопостављено име има исти статус као и оно претходно додељено, да оно није више или мање тачно у поређењу са првобитним. Потрага за првобитним значењем речи указује на окренутост ликова етимологији која има за циљ управо то – да открије првобитно значење речи које се уједно сматра истинитим.

Чин именовања, тврди Сократ, представља одређени вид деловања. Као и сваки други вид деловања, оно не зависи од нас, већ има „неку своју властиту природу” (Ibid.: 25). Стога, закључује Сократ, треба именовати ствари „начиним и средством који је њима природно својствен да називе дају и да буду назване, а не онако како бисмо ми желели” (Ibid.: 25). Како је именовање вид деловања, оно се мора вршити употребом некаквог оруђа. То оруђе је управо име, то јест, реч, састављена од слова и слогова, коју датом предмету или бићу додељује онај који је у томе вешт, у складу са природом именоване ствари. У дијалогу се, притом, онај који је вешт у именовању ослончава као законодавац јер се именовање врши на основу одређених закона а не по људском нахођењу. Овакав закључак иде у корист натуралистичком становишту, иако се овде расправа не завршава. Примећујемо да се и у натуралистичком, као и у конвенционалистичком становишту именовање врши у складу са природом, односно законима, а не људском вољом. Самим тим, можемо приметити поклапање ових становишта на одређеном нивоу. Заједничка чињеница јесте да се процес именовања обавља у складу са нечим, међутим оно што одваја ова становишта је управо то нешто што натуралисти називају природом предмета, док је за конвенционалисте то договор међу људима.

Као посебан проблем се у дијалогу издваја варирање форме, то јест, облика речи. Ипак, као образложење за употребу различитих имена како би се именовао један исти предмет или биће Сократ наводи да је употреба различитог изгледа или гласовног склопа речи могућа уколико добијена имена и даље осликавају природу ствари. Додавање или одузимање слова у оквиру једне речи, инспирисано је једино тежњом за лепшим изговором, или жељом за улепшавањем језика. Последица оваквог улепшавања је и немогућност оних који анализирају имена да допру до значења јер, како Сократ истиче, „додавањем тих силних наслага на првобитне изразе” се на крају постиже да „ниједан човек више није кадар да разуме

3 Син Херма, бога трговаца и добре зараде.

право значење неке речи” (Ibid.: 33). Мењањем склопа речи, наставља Сократ, мења се, понекад, и њихово значење⁴. Иако Сократ и Хермоген препознају могућност да различити народи, или пак припадници истог народа, другачије остварују један исти појам, дакле, могућа је појава различитог гласовног склопа речи и могуће је сматрати та два различита термина подједнако валидним, ипак, оно што ће обликовати то име је опет природа датог појма. И даље објашњење за начин именовања ствари карактерише претежно натуралистичко схватање.

Имена богова, демона, хероја, па и природно вечних бића (сунце, месец, звезде, земља, годишња доба и сл.), елемената (ватра, вода), састављена су по узору на њихову природу⁵. Откривање природе или нарави онога што се именује је улога имена, и управо од саме природе зависи њихова адекватност. Адекватност имена се у дијалогу одређује на тај начин што се одређено име сецира на мање делове (најчешће придеве или друге именице) чије збирно значење мора указати на природу означеног предмета или бића. Тако је исправност имена условљена исправношћу, тачније, истинитошћу његових делова. Притом се термин име, иако се на почетку дијалога полази од властитог имена, као што смо претходно напоменули, односи такође на придеве, чак и глаголе, па се стога узима у ширем значењу – *реч*. Шире значење овог термина указује на чињеницу да све речи функционишу на исти начин као и властите именице (Барни 2001: 5). Немогућност објашњења појединих речи се оправдава чињеницом да се одређене речи (попут речи *ión* – оно што иде, *rhéon* – оно што тече, или *dún* – оно што спутава) не могу објаснити због своје старости, а готово сва првобитна имена одликује барбарско порекло, те су стога необјашњива (Марицки Грађански 1977: 35). Дакле, анализом речи долазимо до њиховог значења које произилази из значења речи од којих су оне састављене. Међутим, таква анализа доводи или до бесконачне поделе речи на, опет, неке друге речи, које се, поново, могу у недоглед разлагати на неке друге, или до речи чије се порекло, а самим тим и значење, не може објаснити па се, самим тим, оне дефинишу као барбарске. Овакву анализу Барни (2001: 6) назива дескриптивном што свакако јесте валидно запажање, будући да се речи или имена у дијалогу дефинишу тако што се описују⁶.

У наставку дијалога термин *реч* дефинише се као „приказивање гласовним средствима онога што се приказује и чему, у тренутку приказивања, онај који приказује даје назив гласовним средствима” (Марицки Грађански 1977: 37). Како се сада за саставни део речи узима глас, Сократ и Хермоген своју пажњу усмеравају на анализу самог гласа (почела), и његових особина које такође морају одговарати природи речи на коју се односе⁷. Спроведена анализа у дијалогу би притом показала да ли су првобитна имена добро постављена. Из приложеног видимо да је и употреба одређеног гласа у речи условљена природом онога што се именује. Та сличност природе предмета и гласа је разлог због чега се, наизглед, у самом имену огледа природа именованог предмета. Будући да се природа пред-

4 Сократ даје пример речи дан – *hēméra*, који је кроз историју мењао облик – *himera*, *heméra*, *hēméra*. Наглашава да само стари назив (*himera*) открива мисао законодавца јер су људи, радујући се изласку сунца и прижељкујући га (*himeirusin*), назвали дан *himera* – жељена.

5 Сократ објашњава грчку реч *anthrōpos* – човек, помоћу израза *anathron ha opore* – онај који размишља о ономе што види (за разлику од животиња које то не чине) (Марицки Грађански 1977: 32).

6 Астијанакт се у дијалогу дефинише као господар града који је спасавао његов отац (Марицки Грађански 1977: 28).

7 Један од примера које Сократ наводи је пример гласа *l* где језик клизи, због тога је законодавац дао називе за оно што клизи, што је *глайско*, *лейљиво* и речи сличне овима, користећи тај глас (Марицки Грађански 1977: 41).

мета огледа у деловима имена, односно гласовима, читаво име има исти карактер, то јест омогућава спознају онога што се именује.

Дијалог између Сократа и Хермогена се завршава, још једном, претежним залагањем за натуралистичко објашњење односа речи и предмета, које је у складу са Кратилевим првобитним становиштем. Ипак, укључењем Кратила у дијалог претходно поменути закључци се поново преиспитују. Поновно преиспитивање адекватности имена сада доводи до преиспитивања односа језика и истине. Сократ и Кратил настоје да увиде да ли сличност саме речи, њеног гласовног склопа па самим тим и значења, и онога на шта се она односи нужно значи да то име изражава истину, насупротив речи која не одговара природи означеног предмета. Притом, истинитост речи или имена би зависила од степена сличности са означеним појмом. Међутим, дебата ликове доводи до закључка да када би речи у потпуности одговарале стварима које именују не би се онда могло рећи шта је сама реч а шта ствар (Ibid.: 48). Могуће је именовати ствари придавајући им имена која садрже гласове који одговарају природи предмета, али и гласове који не одговарају истој. Ово се може довести у везу са становиштем аномалиста које подразумева постојање изузетака, или језичких неправилности. У зависности од степена сличности гласова и природе, нека имена ће, закључује Сократ, бити боље постављена за разлику од других.

Детаљнија анализа доноси преокрет у дискусији будући да Сократ и Кратил анализом речи долазе до закључка да ламбда (*l*) у речи *sklērôtēs* (тврдоћа) нема сличности са значењем речи тврдоћа, јер се ламбда употребљава у контекстима, тачније, речима супротног значења. Из тога произлази да подразумевана адекватност гласовног склопа и ознаке зависи од споразума јер се до значења речи долази подједнако помоћу гласова који су слични природи ствари и оних гласова који нису. Том приликом, и једни и други гласови усвојени су путем договора и навике. У овом тренутку се у дијалогу натуралистичко тумачење не узима као опште важеће, будући да анализа ликове доводи до увида у изузетке у језику који не подлежу претходно истакнутим правилностима.

Дијалог затим наилази и на други преокрет. С почетка дијалога, сматрало се да име, било да његови елементи (гласови) у потпуности, или једним делом одговарају природи бића или предмета, чини важан елемент говора јер се спознајом имена разумеју ствари. Сада се поставља питање: анализом којих назива је законодавац дао првобитна имена стварима ако тих првобитних имена још није било? Ово питање се показује као проблематично с обзиром да није у складу са првобитно постављеном теоријом да се разумевањем имена разуме ствар. Ако првобитних имена нема, онда ни спознаја ствари није могућа. Овакво становиште доводи Сократа и Кратила до друге идеје а то је да не треба полазити од назива, већ да „биће много пре треба да се сазнаје и истражује на основу себе сама а не на основу речи” (Ibid.: 55). Спознаја ствари по себи је додатно отежана чињеницом да ствари никада не остају исте, већ да се изнова мењају па је тако спознаја ствари немогућа, то јест, она ће изнова измицати.

Крај дијалога не доноси никакво решење проблема, иако је већи део дијалога ишао у корист натурализма. У Кратилевом завршном обраћању Сократу, видимо и даље његово натуралистичко опредељење – „[у] мом размишљању ми се чини да ствари много пре стоје онако како Хераклит каже” (Ibid.:55). Дакле, Кратил и даље стоји при томе да постоји јединство језика и мисли, да језик представља дар природе, а не људске конвенције. Међутим, и поред тога, сам крај дијалога оставља проблематику именовања и даље недовршеном.

4. Закључак

Анализа Платоновог *Кратила* указала је на два екстремна становишта путем којих се објашњава однос између гласовног склопа речи и предмета на који се та реч односи. Као супротни ставови се у дијалогу јављају конвенционализам и натурализам које Сократ покушава да анализира са дозом објективности, клонећи се притом и једног и другог екстрема, за разлику од Кратила и Хермогена који су управо представници супротстављених становишта. На основу анализираних делова дијалога, показали смо да иако централни део дијалога чини разматрање обеју страна, може се приметити одређена превласт натуралистичког становишта и идеје да исправност имена лежи у њиховом подударању са самом природом именованог предмета или бића. Овакав дијалог, иако нам на први поглед не нуди неко коначно решење, заправо је вредан наше пажње због тога што се представљена дебата наставила и касније, будући да Аристотел након Сократа чврсто стаје на страну конвенционалиста, за разлику од стоика који и даље настављају натуралистичку традицију (Бугарски 1984: 30). Такође, како Бугарски (1984: 31) напомиње, може се рећи да је конвенционалистичко схватање допринело развоју дескриптивне лингвистичке методологије, док је натуралистичко гледиште уграђено у темељ семантичке и општелингвистичке теорије, односно лингвистике језика. Самим тим, оба становишта налазе своју примену и у каснијим периодима.

Указали смо и на то како се анализом порекла имена, то јест речи, анализира заправо порекло језика уопште. Стога, *Кратил* представља не само дијалог о пореклу речи већ и дијалог о пореклу језика. А само интересовање за природу језика, као и интересовање за однос речи и онога што је њоме означено, не везује се само за модерну лингвистику већ је, како смо видели, присутно и у древним цивилизацијама попут античке Грчке. Свакако је да се тадашња истраживања не могу изједначити са оним што је уследило доласком Сосира, или након њега. Ипак, оваква дела попут *Кратила* значајна су због тога што указују на чињеницу да су и древне цивилизације мучила питања која и данас муче модерне лингвисте, да су и они постављали битна питања о ономе што издваја човека од других живих бића, а то је управо језик. Стога, можемо закључити да античка запажања о језику, иако она нису имала статус организоване научне дисциплине, заслужују наше поштовање и да модерна лингвистика свакако много дугује својим почецима без којих она сигурно не би била ово што је данас.

Литература

- Барни 2001: R. Barney, *Names and Nature in Plato's Cratylus*, New York and London: Routledge.
 Бугарски 1984: R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Drugo izdanje, Beograd: Nolit.
 Ивић 2001: M. Ivić, *Pravci u lingvistici I*, Beograd: XX vek.
 Калер 1980: Dž. Kaler, *Sosir, osnivač moderne lingvistike*, Beograd: Biblioteka XX vek.
 Марицки Грађански 1977: K. Maricki Građanski, *Platon, o jeziku i saznanju*, Beograd: Rad.
 Платон 2000: Platon, *Kratil, Teetet, Sofist, Državnik*, Beograd: Plato.
 Рикард 1969: S. Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
 Седли 2003: D. Sedley, *Plato's Cratylus*, Cambridge: Cambridge University Press.

THE CORRECTNESS OF NAMES IN PLATO'S *CRATYLUS*

Summary

This paper presents the analysis of Plato's *Cratylus* – a dialogue on the origin of language and the nature of meaning. The goal of the research is to present naturalism and conventionalism as the two leading approaches to the explanation for the link between the word form and its meaning. The analysis shows that the question of the connection between the word structure and its meaning encouraged many debates, long before De Saussure and the establishment of modern linguistics. Therefore, the second goal of the presented research is to put forth the importance of those pioneer debates on language nature and origin which led to the development of the linguistic thought that we know today, and which gave rise to certain linguistic questions that remain relevant to contemporary linguistic research.

Key words: Plato, *Cratylus*, naturalism, conventionalism, the nature of meaning

Marija Janevska